

- рік (1 жовтня 1926 р. – 1 жовтня 1927 р.).
Частина Перша. – Харків: Сільський господар, 1928.
21. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 2517.
 22. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 2986.
 23. „Сільський господар”. Звіт за 1927-28 операційний рік (1 жовтня 1927 р. – 1 жовтня 1928 р.). – Харків: Сільський господар, 1929.
 24. Лазуренко В. М. Куркуль чи господар? Селянська економіка як соціальна категорія. – Черкаси: „Ваш Дім”, 2005.

Ю.С. Степанчук

ТЕМА ДЕРЖАВНОСТІ УКРАЇНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVII – XVIII ст. У ПУБЛІКАЦІЯХ „УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО ЖУРНАЛУ” НА МЕЖІ 1980-1990-х рр.

З кінця 80-х рр. XX ст. радянська історична наука несподівано сміливо вийшла за рамки загальноприйнятого трактування історії СРСР та місця в ній українського народу. На сторінках наукових та популярних видань воскресли приховані факти, історичні постаті, з'явилися неупереджені коментарі.

У розхитуванні ідеологічних стереотипів та поширенні суспільно-історичних переконань значна роль припала на академічне періодичне наукове видання – „Український історичний журнал”.

Автор запропонованої статті ставить за мету на основі публікацій „Українського історичного журналу” з кінця 1980-х – по серпень 1991 р. розкрити концептуальний злам – момент переходу від радянських історіографічних підходів до нових трактувань періоду Гетьманщини в Україні в рамках державницької школи.

Подібні історичні матеріали друкувалися й у інших наукових виданнях, але важко назвати когось із відомих спеціалістів-дослідників української історії XVII–XVIII ст., хто б не публікувався в „Українському історичному журналі”. По суті, на сторінках журналу відображений хід концептуальної переоцінки як фактологічної історії Гетьманщини, так і методології її вивчення.

До кінця 80-х років XX ст. у вітчизняній історіографії практично ігнорувалися дослідження проблем української державності другої половини XVII–XVIII ст. Винятки становили, хіба що, питання дипломатичної діяльності уряду Б. Хмельницького. Тому наукові праці наступного часу обмежувалися темами, які вписувалися в офіційну ідеологічну схему: проявів суспільних антагонізмів, соціально-економічного становища селянства чи робітного люду, економічної історії тощо.

Білою плямою у радянській історіографії лишалася історія козацької старшини, її роль і місце у суспільних відносинах. З відомих причин, дослідники, керуючись концепцією „класової боротьби”, лише протиставляли козацьку верхівку нижчим верствам населення – селянству, простому козацтву, міському плебсу тощо. Керівні кола козацької України найчастіше виставлялися спольшеними перевертнями чи православними тиранами, які лише мріяли зрівнятися в багатстві та в правах з польськими магнатами.

Нові підходи у трактуванні історії феодалізму в Україні намітилися в оприлюднених на сторінках „Українського історичного журналу” результатах

„круглого столу” „Актуальні проблеми української історичної медієвістики”, що відбувся 22–23 травня 1989 р. у Кам'янці-Подільському. У своєму виступі В.А. Смолій закликав усіх учасників відмовитися від традиційно-трафаретних виступів і запропонував основну увагу звернути на стан дослідження тієї чи іншої проблеми. Вчений спинився на негативних наслідках так званого застійного періоду у вивченні проблем феодалізму [1, 157].

Наприкінці 1990 р. в „Українському історичному журналі” була надрукована „Республіканська програма наукових досліджень, поліпшення вивчення і пропаганди історії Української РСР”. Серед іншого, до пріоритетних напрямів історичних досліджень було віднесено період українського Гетьманату в складі Російської держави [2, 3–9].

Перехід на нові історіографічні засади здійснювався паралельно двома напрямками. Перший – публікація надбань старої, дореволюційної історіографії, зокрема, на сторінках „Українського історичного журналу” була передрукована монографія Миколи Костомарова „Мазепа”, упорядкована до друку М. Ф. Котляром. Починаючи з липня 1988 р. по червень 1990 р. редакція безперервно друкує її розділи.

Другий напрям – визначення стратегічних шляхів досліджень. Зокрема, українській науковій громадськості було запропоновано повернутися до вивчення проблем української державності. Першою науково-теоретичною публікацією на цю тему була стаття В.А. Смолія та О.І. Гуржій „Становлення української феодальної державності”. Автори констатують, що виникнення та генеза середньовічної етнічної держави українців у радянській історичній та правовій науці майже не висвітлено, що розробка цієї важливої проблеми залишається вкрай незадовільною [3, 10].

Можна констатувати, що В.А. Смолій та О.І. Гуржій закликали вчених до відродження традицій забутої за радянських часів державницької школи в історичній науці.

Посилаючись на відомих істориків та економістів стосовно визначення термінів „державна”, „державність”, В.А. Смолій та О.І. Гуржій доводять, що державне утворення, яке виникло в роки Національно-визвольної війни, було черговим етапом формування української етнічної державності. Опираючись на класичні ознаки державності, прийняті світовою історичною наукою, дослідники науково аргументували, що ці ознаки проявлялися і в Гетьманщині як окремому політичному утворенні. Маючи політичну владу, територію, політико-адміністративний устрій, суд і судочинство, фінансову та податкову системи, військо, соціальну структуру населення, міжнародне визнання, Україна, по суті, закріпилася як суверенна, незалежна держава.

На підтвердження тези про невивадковність козацької державності автори, продовжуючи традиції козацьких літописців, звернулися до питання генези української державності з Антських часів до середини XVII ст. [3, 19].

Констатація В.А. Смолієм та О.І. Гуржієм того факту, що під час принесення присяги на „вірність” російському уряду виявились опозиційні настрої вищого українського духовенства та старшинської верхівки, засвідчувало, що українські історики готові

надалі не обминати гострих кутів в українсько-російських політичних стосунках середини XVII ст., налаштовані на відтворення об'єктивної картини історичного минулого. Такі судження виглядали, як на той час, досить революційними, особливо на фоні попередніх тверджень про те, що український народ після довгих років боротьби з Польщею у прагненні „возз'єднатися” з Росією виявляв цілковиту одностайність. Зважаючи на наукові висновки відомого історика М.Н. Петровського, вчені з академічних позицій поставили під сумнів запевнення автора літопису Самовидця про те, ніби „по всій Україні увесь народ з охотою тоє учинил” [3, 12].

На межі 1980–1990-х рр. нагальними стали питання перегляду методологічних підходів історичних досліджень, зокрема, стосовно діяльності українських гетьманів. Була піднята ідеологічно загострена тема місця і ролі І. Мазепи в українському історичному процесі.

На думку історика з української діаспори О. Субтельного, ефективним методом у дослідженні історичних постатей є порівняльний підхід. При застосуванні порівняльного методу щодо Мазепи автор відзначав, що в ряді країн тогочасної Східної Європи, які мали політичні структури, подібні до Гетьманщини, теж дійшло до конфронтації між місцевими (національними) елітами і їхніми провідниками, з одного боку, та їхніми чужоземними суверенами, з іншого.

О. Субтельний ставить І. Мазепу в один ряд з такими провідниками національних повстань як Йоган фон Паткуль, який за допомогою короля Саксонії та Петра I намагався звільнити Лівонію від впливу Швеції; Ференц Ракоці II – який, використовуючи Францію, хотів ліквідувати владу Габсбургів в Угорщині; молдавський господар Дмитро Кантемір, який за підтримки Петра I прагнув обмежити владу османського султана в Молдавії; польський король Станіслав Лещинський, який за допомогою шведів стримував наступ саксонського абсолютизму [4, 127].

Опублікування праці „ідеологічно ворожого”, ще й іноземного історика, для радянського часу – факт надзвичайний. Але незважаючи на те, що Радянський Союз ще існував, громадська думка в Україні, її інтелектуальні сили вже потребували якісно іншого трактування історичного процесу. Можна лише здогадуватись, яка непроста дилема стояла перед редакцією „Українського історичного журналу”. З усього видно, що вибір було зроблено не на користь розхитаної політичної кон'юнктури, а на вимогу нового часу.

Презентуючи радянській громадськості працю дореволюційного українського історика та етнографа П.С. Єфименка, присвячену останньому кошовому отаману Запорозької Січі, О.І. Гуржій зазначає, що вже стало доброю традицією повернення на сторінках „Українського історичного журналу” забутих чи напівзабутих історичних персоналій, перевидання маловідомих розвідок з давнього і славного минулого нашого народу [5, 121].

Важливим дослідженням початкового періоду новітньої історіографії з історії Гетьманщини стала стаття В.А. Смоля „Українська козацька держава”. У ній, поряд з якісно новим трактуванням подій другої половини XVII–XVIII ст., характеризуються пріоритети внутрішньої та зовнішньої діяльності

української козацької старшини. Вперше на сторінках „Українського історичного журналу” об'єктивно і незанегажовано змальовані постаті гетьманів І. Вигovsky, Ю. Хмельницького, П. Дорошенка, І. Мазепи та ін.

Автор задається актуальним і на сьогодні питанням: чи мала Українська держава після 1654 р. перспективи для свого розвитку? На його думку – ні, не мала. Мова йшла не про „безхарактерність” та „безвільність” українських гетьманів, „підступність” і „брехливість” російських царів. На думку історика, причини цього явища корінилися в об'єктивних реаліях другої половини XVII–XVIII ст. [6, 11].

Проте аналіз цих причин далі не здійснювався, насамперед, через брак спеціальних досліджень. Тому не дивно, що тодішні публікації носили більше характер концептуальної заяви, ніж детального аналізу історичних подій. Наприклад, не випадковим є формулювання автора, що „логіка історичного процесу полягала в тому, що у складі абсолютистської монархічної Росії Українська держава з її республіканською, демократичною формою правління була позбавлена цих перспектив. Нові державні інститути рано чи пізно повинні були розчинитися в загальноімперських органах управління. Так воно й трапилось. Наступні десятиріччя працювали проти Української держави. Йшов поступовий, але неблаганний процес втрати нею своїх етнічних рис, ліквідації окремих, а згодом цілих суспільних інститутів. Самодержавна стихія заповнила весь суспільно-політичний устрій козацької України” [6, 11].

Розглянуті публікації – своєрідний авангард у новітній історіографії, присвяченій вивченню державотворчих процесів в Україні другої половини XVII–XVIII ст. Варто відзначити дослідників, які догично торкнулися цієї проблеми. Описуючи з нових позицій українське козацтво, забуті постаті церковних, політичних, військових діячів періоду Гетьманщини, вони доклали не менших зусиль, аби зламати не лише власні наукові стереотипи, а й запропонувати суспільству якісно новий погляд на події минулого.

Після проголошення Незалежності України та ухвалення Указу Президії Верховної Ради України про заборону діяльності Компартії України від 30 серпня 1991 р., „Український історичний журнал” отримує широкі можливості для висвітлення всього комплексу питань з історії України.

Прикметно, що широка демократизація суспільно-політичного життя в пострадянській Україні посприяла виникненню цілої низки нових періодичних видань. У цих умовах „Український історичний журнал” втрачає монополію на публікацію раніше заборонених тем вітчизняної історії.

1. Гуржій О.І. „Круглий стіл” з питань історії феодалізму на Україні // Український історичний журнал (далі Укр. іст. журн.). – 1989. – № 9;
2. Республіканська програма наукових досліджень, поліпшення вивчення і пропаганди історії Української РСР // Укр. іст. журн. – 1990. – № 11.
3. Смолій В.А., Гуржій О.І. Становлення української феодальної державності // Укр. іст. журн. – 1990. – № 10.
4. Субтельний О. Порівняльний підхід у дослідженні постаті Мазепи // Укр. іст. журн. – 1991. – № 2.
5. Гуржій О.І. Праця П.С. Єфименка про П.І.

- Калишевського (До 300-річчя з дня народження)
// Укр. іст. журн. – 1990. – № 12.
6. Смолій В.А. Українська козацька держава // Укр.
іст. журн. – 1991. – № 4.

О.М. Тараненко

ІСТОРИОГРАФІЯ АГРАРНОЇ ПОЛІТИКИ П. СКОРОПАДСЬКОГО: СТАН НАУКОВОГО ВИВЧЕННЯ ТА ПЕРІОДИЗАЦІЯ

Історіографічний аспект революційних подій 1917–1920 рр. в Україні давно привертав увагу багатьох дослідників. Існує великий масив різноманітних за змістом, різнопланових за проблематикою, широтою висвітлюваних аспектів, а також за формою і жанром історіографічних досліджень, які так чи інакше стосуються нашої теми. Автор запропонованої статті ставить за мету з'ясувати історію історіографії аграрної політики П. Скоропадського, її періодизацію.

Варто зазначити, що протягом десятиліть аграрна політика П. Скоропадського відверто й цілеспрямовано фальсифікувалася або ж просто замовчувалася науковцями колишнього СРСР. Українська історіографія за радянської доби була суперечливою і неоднозначною, її розвиток відбувався під пресом тоталітаризму й позначився ідеологізацією. Склалося так, що вказана тема від початку дослідження як радянськими, так і діаспорними вченими, висвітлювалася, як правило, не в науковій, а у політичній площині, з позицій тих чи інших політичних партій чи напрямів. У післявоєнний період дослідники діаспори відійшли від цих позицій і стереотипів. Радянською ж історіографією ігнорувалася факт існування суверенної Української Держави за доби революції. Більше того, він був зарахований до явищ „буржуазного націоналізму” і фактично не вивчався.

Водночас, урахувавши те суспільно-політичне значення, котре радянськими ідеологами надавалося тематиці революції та громадянської війни, активність її розробки була надзвичайно високою. Тому вже на початку 1920-х рр. з'явилася потреба в історіографічному осмисленні чисельного матеріалу, що з'явився саме тоді на теренах Радянської України. Стаття Д. Фурманова „Краткий обзор литературы (непериодической). О гражданской войне (1918–1920 гг.)” є першою з історії історіографії революції та громадянської війни [1]. Варто зазначити, що істориком було опрацьовано значний масив джерел. Особливістю вказаного вище дослідження є те, що воно виконане виключно на матеріалах неперіодичних видань, які класифіковані автором за регіональним та проблемно-тематичним принципами.

З кінця 1920-х–початку 1930-х рр. у радянській історичній науці остаточно утверджується так званий партійно-класовий принцип, повністю нищиться національна самобутність, а окремішніа схема української історії М. Грушевського оголошується антинауковою, контрреволюційною. На основі вказаного вище принципу зроблено історіографічний нарис Є. Герман [2]. Цінність її дослідження полягає в аналізі праць своїх колег-попередників, що стосувалися робітничого руху під час громадянської війни в районах „контрреволюції”, у тому числі в Українській Державі 1918 р.

Прикметним є те, що всі ці перші історіографічні роботи публікувалися як бібліографічні огляди. Проте ця обставина є закономірною, оскільки в цей час радянська історіографія ще тільки починає формуватися як окрема повноцінна галузь історичної науки.

Період 1930-х–першої половини 1950-х рр. характерний такими особливостями: „Нейтралізувавши націоналістів і контрреволюціонерів”, очистивши від них установи ВУАН, влада у 1936 р. заснувала Інститут історії України АН УРСР, співробітниками якого стали історики-марксистки, яким було доручено створення „марксистської історії України”. Вихід у 1938 р. „Короткого курсу історії ВКП(б)” завершив процес пристосування історичного минулого до нових політичних стандартів.

У цей період пріоритети історичної науки в УРСР, СРСР визначалися особливостями як внутрішнього суспільно-політичного життя, так і зовнішньополітичними чинниками: культ особи Й. Сталіна, репресії, Друга світова та Велика Вітчизняна війни. Варто зазначити, що в 1930-х – першій половині 1950-х рр. домінували не історіографічні розробки, а суто історичні дослідження пропагандистського або героїко-патріотичного характеру. Характерною особливістю було те, що історіографічні праці з'являлися, зазвичай, у ювілейні роки Жовтневої революції. Так, зокрема, у 1937 та 1942 рр., тобто у 20-у та 25-у річницю Жовтня з'являються роботи Б. Грекова [3] та І. Мінца [4] відповідно.

У роки „хрущовської відлиги” та руху шістдесятників (друга половина 1950-х–початок 1960-х рр.) спостерігається часткове повернення дослідників до проблематики національно-визвольних рухів, розширення доступу науковців до архівів. У 1957 р. було засновано „Український історичний журнал”, що й тепер є флагманом розвитку вітчизняної історичної науки.

Дещо пізніше – у другій половині 1960-х–1980-х рр. дослідники СРСР, УРСР підготували праці, в яких обґрунтовувалися предмет і метод, періодизація історіографії, методологічні принципи і конкретні методи історіографічного дослідження, його джерела, аналізувався процес нагромадження історичних знань тощо [5; 6; 7]. У працях А. Санцевича [8], В. Дядиченка [9] дається узагальнююча оцінка розвитку історичної науки в Україні. Все ж зміст цих праць позначений тавром марксизму-ленізму, що вимагає переосмислення викладеного в них матеріалу, історіографічних концепцій і низки висновків.

Якісні зміни відбуваються і в стані історіографії історії революції. Так, наприклад, значно збільшується кількість історіографічних праць, у яких висвітлюється історіографія історії революції, історіографія окремих її аспектів, регіональна історіографія.

Крім того, у працях радянських дослідників спостерігається розширення жанрового і тематичного спектру, а також розширюється традиційне тематичне коло. Так, зокрема, об'єктом вивчення стають історичні установи та їхня діяльність; тенденції проблематики, що вивчається; зміни методології наукового пошуку; окремі історіографічні праці [10, 10]. Серед значного масиву досліджень у цей період вирізняються роботи І. Шермана [11; 12].